

УДК 1.091. (575.2)(04)

ИСХАК РАЗЗАКОВ ЖАНА КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮНҮН ӨНҮГҮҮСҮ

Токоева Г.С.
ЖАМУ, Жалал-Абад ш.

Аннотация

Макалада кыргыз элинин коомдук жана мамлекеттик ишмери Исхак Раззаковдун кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүүсүндөгү орду философиялык жактан талдоого алынат.

Abstract

The article analysis the philosophical aspect of the role of public and state figure Iskhak Razzakov in the development of Kyrgyz statehood.

Кыргыз элинин белгилүү коомдук жана мамлекеттик ишмери Исхак Раззаков кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн чыңдалышына жана өнүгүшүнө чоң салым кошуп кетти. Ал 1910-жылы Кыргызстандын Сүлүктү (азыркы Лейлек) районунун Хорасан айылында төрөлгөн. Атасы Сүлүктүдөгү шахта кенинде иштеп жүрүп, 1919-жылы каза болгон, 1912-жылы Исхак 3 –жашка чыкканда эле энеси көз жумган. Ата-энесинен ажырап калгандан кийин Тажик ССРинин Ленинабад шаарындагы балдар үйүнө жайгаштырылат, андан кийин 1923-жылы Ташкенттеги II баскычтагы мектепке кирет. Ал эми 1925-жылы педагогикалык техникумга тапшырат. Аны 1929-жылы аяктагандан кийин, ошол эле окуу жайда окутуучу болуп калат. 1931-1936-жылдары Москвадагы СССРдин пландоо институтунда жогорку билим алган. Институтту аяктагандан кийин СССРдин мамлекеттик пландоо комитети тарабынан Өзбек ССРинин пландоо тармагына жолдомо менен жөнөтүлөт. 1936-жылдын февралынан 1939-жылына чейин мамлекеттик пландоо комитетинин түрдүү тармактарында кызмат өтөйт. 1939-жылдын 16-сентябрында И.Раззаков Өзбек ССРинин пландоо комитетинин төрагасы болуп дайындалат. Ушул жылдар анын өз кесиби боюнча Өзбек ССРинин түрдүү тармактарына салымын кошкон ишмер катары калыптанат. Аларды кээ бирлерине токтоло кетели.

СССРдин мамлекеттик пландоо комитетинин 20 жылдыгына карата жазган макаласы аркылуу анын дүйнөтаанымы сүрөттөлөт. Ал макаласында Өзбекстанда пландоо органдары чоң тажрыйбалуу жолду басып өтүп, эң сонун пландоочу-экономисттер өсүп чыккандыгы айтылат. Өзбек элинин өзүнөн квалификациялуу кадрлардын өсүп чыкканын факт катары белгилөө менен, анын ичинен жетекчи орундарга да келишкендиги жакшы көрүнүш катары бааланат. Аны менен катар бир топ жетишпегендиктерге да жол берип жатканына өкүнөт. Пландарды аткарууда системалуу текшерүү жана аны терең, ырааттуу, ар тараптуу талдоо зарылдыгын белгилейт. Ошону менен катар алдыда маанилүү милдеттерди турганы эскертилет. Алардын бири катары колхоз-совхоздордун комплекстүү өнүгүүсүнүн планын иштеп чыгуу. Ал үчүн жергиликтүү пландоо комиссиясында иштегендер өздөрү иштеген аймактагы, райондогу, областагы экономиканы, жаратылыш байлыгын, колхоз өндүрүшүнүн экономикасынын деталдарын терең билүүсү зарылдыгын айтат. Экинчи жагынан областтык, шаардык, райондук мекемелердин пландоо комиссияларына болгон мамилесин өзгөртүү керектигин белгилейт. Анткени пландоо комиссиялары түздөн-түз жумушчу аппарат болуп саналат. Ошондуктан жергиликтүү партиялык, советтик органдар менен тыгыз иш жүргүзүш керектигин айтат.

1941-жылы Алишер Навои атындагы музейди куруу боюнча кеңешме өтүп ал маселени колго алып ишке ашырууда И.Раззаковдун ролу чоң болгон. 1941-жылы 11-майда Өзбек ССРинин Эл Комиссарлар Советинин төрагасынын орун басары болуп

дайындалат. Бул кызматка сунушталып жатканда жөндөмдүү, инициативалуу, энергиялуу кызматкер, экономиканы жана пландаштырууну жакшы билген адис катары бааланат. Ошол эле жылы 16-июлда Өзбек ССРинин Агартуу Эл комиссары кызматына дайындалат. 1941-1942-жылдардагы окуу жылынын милдеттери жөнүндөгү жалпы мугалимдердин жыйынында жалпы перспективалуу максаттар жөнүндө баяндама жасайт. Мында ал билим берүү тармагын жакшы билген адис катары таанылат. Бул тууралуу Н.А.Мухитдинов минтип белгилейт: “Исхак Раззаковдун эл агартуунун, маданияттын өнүгүүсүндөгү кошкон салымы зор. Кан күйгөн согуш маалындагы эмгегин эске алсак, элдин көбү фронтто болсо ал мектептеги окуучулардын үзгүлтүксүз окуусуна, жаш илимпоз кадрлардын даярдыгына, аспирантуранын өнүгүшүнө, басма иштеринин өркүндөшүнө көп көңүлүн бурган”[2.47-б].

Ошентип, И.Раззаковдун Өзбекистан ССРинде эмгектен жылдары аны “эки элдин тең ишенимдүү уулу” катары таанытат. Борбордук Азия чөлкөмүндөгү республикаларда аны чыныгы мекенчил, интернационалист катары баалап келишүүдө.

1945-1950-жылдары И.Раззаков Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы кызматты аркалаган. Бул жылдар Ата Мекендик согуштан кийинки эл чарбасынын оор абалда турган мезгили эле. Ага карабастан И.Раззаков өзгөчө ишкердиги, коомдук турмушту жакшы билген жетекчи катары өзүн көрсөтөт.

1946-жылдын 15-февралында СССР Эл Комиссарлар Советине атайын кат менен кайрылат. Анда Фрунзе шаарына бардык жагынан шарт түзүү боюнча өтүнүчүн жолдойт. Катында Ата Мекендик согуш жылдарында борбор шаар катары Фрунзе бир топ өнүгүүгө жетишти. Калктын саны 1941-жылы 90 миң болсо, 1945-жылы 142 миңге жеткени белгиленет. Өнүктүрүү маселеси 1941-жылдан бери токтоп калганы, шаарда суу түтүктөрүнүн толук курулбагандыгы, электр энергиясы менен камсыздоо жетишсиз болуп жатканы, жолдордун курулушу талапка жооп бербегендиги айтылат. 1948-жылы 23-октябрда Фрунзе шаарын биринчи категориядагы шаарлардын катарына кошуу өтүнүчү менен кайрылат.

Кыргыз АССРинин түзүлгөндүгүгүн жыйырма жылдыгына карата республикада бир топ жетишкендиктер жаралат. Ал ийгиликтерди И.Раззаков совет бийлигинин Кыргызстандагы 20-жылдыгына карата макаласында кыргыз эли өзүнүн жүзүн көрсөтө баштаганын, улуттук өнүгүү жолуна өткөнүн белгилейт. Аз эле убакыт аралыгында кыргыз эли экономиканы, маданиятты, искусствону өнүктүрүүгө жетишкени кубануу менен айтылат. Ошондой эле Кыргызстан Советтик Социалисттик республикалардын ичинен чанда кездешүүчү металлдардын запасы боюнча биринчи орунда тургандыгы, көмүр кенинин байлыгы боюнча Орто Азияда биринчи орунда экендиги белгиленет. Колхоз-совхоздор, машина-трактор станциялары көбөйүп, айыл чарбасынын өнүгүшүнө зор салым кошуп жаткандыгы көрсөтүлөт.

1946-жылы 25-июнда СССРдин министрлер советине 1947-жылы “Манас” эпосунун 1100 жылдыгын өткөрүү үчүн кат жолдойт жана юбилейди өткөрүүгө сарпталуучу чыгымдарды бөлүп берүү өтүнүчү кайрылат. Бирок бул ишке ашпай калганы бизге маалым.

Билим берүү жана илимдин өнүгүшү үчүн көп эмгек жумшады десек болот. Буга 1946-жылы 10-августта билим берүү тармагына байланыштуу жалпы республикалык кеңешмеде чыгып сүйлөп, алдыга койгон милдеттер күбө боло алат. Анда бир топ көйгөйлөр белгиленет: педагогикалык кадрлардын жетишсиздиги, окуу китептеринин тартыштыгы, жергиликтүү советтер мектептерди ремонтто, жылуулук менен камсыз кылуу, мугалимдерге турмуш-тиричилиги үчүн зарыл болгон шарттарды түзүү керектиги белгиленет. Согушка кеткен мугалимдерди кайра мектепке тартуу боюнча иштерди жүргүзүү маселеси коюлат. Ал минтип айтат: “Ар бирибиз өмүр бою өзүбүздүн сүйүктүү

мугалимибиздин образын эске тутуп калуубуз зарыл. Мугалимдин эмгеги – абдан эле изги, абдан эле изги” [1.130-б]. Мугалимдин аброюн бекемдеп, уюштуруу жана усулдук иштерди жогорку деңгээлге көтөрүү керек. Мугалимди камкордук жана көңүл буруу менен курчашыбыз керек деген. Мектеп окуучуларынын жетишүүсү абдан эле төмөн болуп жаткандыгын тынчсыздануу менен белгилейт. Ал республикадагы мектептердин ишин жакшыртууда эки милдет турганын көрсөтөт: 1. Окутуу жана тарбиялоодогу формализмди жок кылуу менен окуу-тарбия процессин түп тамырынан жакшыртуу зарылдыгы; 2. Мектептерди квалификациялуу педагогикалык кадрлар менен камсыздоо. Бул милдеттерди чечпесе мектептердин иши алга жылбастыгы айдан ачык экендигин көрсөтөт.

1946-жылы СССР Министрлер Советинин төрагасынын орун басарына докладдык кызмат катын жиберет. Анда Кыргыз ССРинин чек арага жакын райондорундоруна жардам берүү маселеси көтөрүлөт. Чек арага жакын райондордун баары тоолуу, чарбалык-экономикалык жактан өнүгүүсү көп жагынан арта калып жатканы жана уюштуруучулук-чарбалык шарттарын жакшыртуу үчүн жардам көрсөтүү өтүнүчү менен кайрылат. Алай, Совет, Чоң Алай, Гүлчө, Ат-Башы, Ак-Талаа райондорундагы колхоздордун акыркы жылдарда аткарылбай калган планын жокко чыгаруу, эки жылга салыктардан, мал чарба продукциясын өндүрүп тапшыруудан бошотуу жана өткөн жылдардагы карыздарын жоюу, колхозчуларга миң баш жаш малды жеке пайдалануу үчүн сатууга уруксат берүү, айыл чарба машиналарын бөлүштүрүү. Кадрлар менен камсыздоону бекемдөө максатында мугалим, врач, кызматкерлердин айлык маянасын 75% жогорулатуу, пахта кездемелердин, тери бут кийимдердин, өнөр жай товарларынын баасын шаардын баасында сатууга уруксат берүү маселеси айтылат. 1948-жылы 19-майда Кант-Балыкчы темир жолу бүтүп, колдонууга берилет. Орто-Токой суу сактагычы, Чоң Чүй каналы курулат. Фрунзе – Ош авто жолун куруу бир канча ийгиликтерге жетишет.

И.Раззаковдун дүйнөтанымынын калыптанып, негизги көз караштарын билдирген мезгили катары Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Кеңешинин төрагасы болуп иштеген жылдарын айтсак болот. 1950-жылдын 7-июлунда Кыргыз ССРинин КП БК(Б)нин катчысы казматына дайындалат да 1961-жылга чейин ушул жооптуу кызматта турат. Бул аралыкта И.Раззаков Кыргызстандын экономикасын көтөрүү, өндүрүштү кеңейтүү маселесин коюп, жолдорун издейт. 1951-жылы 9-июнда Отуз-Адыр сугат системасын куруу жана ал жерде пахтачылыкты уюштуруу маселеси көтөрүлөт жана ал кыска убакытта эле иш жүзүнө ашат. Шаар-кыштактарды талапка ылайык түзүү, социалдык жактан камсыздоо негизги мамлекеттик саясат катары кабылдайт. Ушуга байланыштуу 1951-жылы 14-сентябрда Фрунзе шаарында автоматташтырылган телефон станциясын куруу маселеси менен жогорку бийликке кайрылат.

И.Раззаков өндүрүштү эле жакшы билбестен илим-билим, маданият маселеси боюнча да абдан такшалган жетекчи катары тарыхта калды. Анын бул сапатын окумуштуулар, изилдөөчүлөр, коомдук ишмерлер белгилеп келишүүдө. Ушуга байланыштуу белгилүү философ, академик А.Ч.Какеев “Исхак Раззакович Раззаков – звезда политической философии Кыргызстана” деген макаласында минтип жазат: “Исхак Раззаковдун бирден бир улуу идеясы катары илим жана билим берүүнү өнүктүрүү маселеси болгон. Исхак Раззаковду Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясын түзүү боюнча демилгечи деп түздөн-түз эле айтса болот [1.59-б]. И.Раззаков 1947-жылдын 26-апрелинде илимий кызматкерлер менен өткөн конференцияда Кыргызстандын илимин өнүктүрүү маселесин көтөрүп чыгат. Илимдин практикага болгон жолун жарык кылып көрсөтүү милдети турганын белгилейт. Жогорку окуу жайлары менен илимий изилдөө институттары практикадан, өндүрүштөн алыс болуп калган. М., Кыргыз пединститунда, мединститута, айыл чарба институтунда бул кубулуш байкалат. Экинчи бир кемчилик катары – көп темалуулук каралат. Мүмкүнчүлүктү эске албай эле пландаштыруу узак

жылдарга белгиленген. Үчүнчү кемчилик катары республиканын түрдүү илимий мекемелеринде илимий маселелерди иштеп чыгуудагы параллелизм көрсөтүлөт. Мисалы, СССР Илимдер Академиясынын филиалында, пединститутта да окшош темалар кездешет. Мисалы: “Кыргызстандагы пайдалуу өсүмдүктөр”, “Тоолуу шарттарда адамдын акклиматизация болушу” ж.б.у.с. Ошондой эле илимий кадрларды даярдоодо да мүчүлүштүктөр бар экендиги айтылат.

Кыргыздын жаштарынын жогорку квалификациялуу билим алышына күйүп жанып аракеттенген инсан эле. Кыргыз жаштарынын ичинен техникалык билим алуусу зарылдык катары кабылдайт жана аны ишке ашыруучулардан болот. Аны төмөндөгүлөрдөн көрүүгө болот: 1) 1952-жылы 13-майда кыргыз кыз-келиндердин мугалимдик институтун кыз-келиндердин педагогикалык институту кылып кайра түзүү сунушу берилет жана бул колдоого алынат; 2) 1954-жылы 1-сентябрдан политехникалык институт ачылып биринчи кабыл алуу башталат; 3) 1954-жылы ноябрда Кыргыз ССРнин Илимдер Академиясы ачылат. Буга байланыштуу 18-сентябрда даярдоо иштери бүткөнүн жана аны ачуу ноябрга пландаштырганын билдирет; 4) 1955-жылы 1-сентябрда дене тарбия институту ачуу боюнча 2-июнда СССР Министрлер Советине кат жазылат; 5) 1956-жылы 25-сентябрда Токтогул Сатылгановдун эстелигин түбөлүккө калтыруу боюнча иш-чараларды өткөрүү маселеси менен кат жазылып, ал өтүнүчтүн негизинде улуу акын-ойчулдун дүйнөтаанымын изилдөө иштери улантылат. 1958-жылы кыргыз тилин орус тилдүү мектептерде окутуу тууралуу токтом кабыл алынат жана бир топ алгылыктуу иштер жүргүзүлөт.

И.Раззаков ар тараптуу калыптанган инсан катары республикадагы жетишилген ийгиликтерди жана мүчүлүштүктөрдү жакшы билген жана ага карата пикирин билдирип турган. 1952-жылдын 9-январындагы Кыргызстан КП БКнин IX пленумунда жаштарды идеялык-саясий жактан тарбиялоо негизги милдеттерден экендигин белгилеген, анткени жаштарга келечекте чоң милдеттер коюларын алдын ала билген.

Андан сырткары кадрларды даярдоодо, тандоодо кылдаттык керектигин белгилейт. Көптөгөн мекеме-уюмдарда кадр тандоо үй бүлөлүк-уруулук, жердешчилик белгилер боюнча жана жеке мамилелерге байланыштуу кадр тандоо болуп жатканын айтат [1.130-б] Анын пикиринде кадр тандоодо кокусунан, ойлонулбаган кадамдар жасалып, кадрлар келип калып жатат. Кадр тандоодо анын саясий жана ишкердик сапаттары талданып, аны кайсы иште пайдаланса болот, жана өзүнүн өсүшү үчүн кандай пайда алып кетет ошону талдаш керектигин эскертет. И.Раззаков аялдарды да башкаруу жана башка жумуштарга тартуу маселесин коет. Бул азыркы учурдун термини менен айтканда гендердик тендик маселесине да көңүл бурат. Айрыкча улуттук илимий-техникалык интеллигенцияны өстүрүү маселесин алдыңкы орунга койгон.

1961-жылдын 8-9-майында Кыргызстан КП БКнин VI пленумунда республикадагы партиялык уюмдун ишин уюштуруу ишиндеги кемчиликтери үчүн И.Раззаковду биринчи катчылык кызматтан жана Кыргызстан КП БКнин Бюро мүчөлүгүнөн бошотуу жөнүндө токтом кабыл алынат. Бул совет доорундагы тоталитардык башкаруунун курмандыгы десек да ашыкча болбойт деген ойдобуз.

1990-жылдын 26-октябрында гана И.Раззаковдун атын түбөлүккө калтыруу максатында Кыргыз ССР Министрлер Советинин токтому чыгат. Натыйжада Фрунзе шаарынын бир көчөсү анын аты менен аталат. Лейлек районундагы “Кулунду” колхозуна, ВЛКСМдын 40-жылдыгы атындагы орто мектепке, Ош шаарындагы бир көчөгө анын аты берилет. 1995-жылдын 5-декабрында Кыргыз политехникалык институтуна анын ысмы ыйгаруу жөнүндө КРнын Өкмөтүнүн токтому чыгат.

Эң негизгиси И.Раззаков адамдын калыптанышы өзүнө байланыштуу экендигин белгилейт. Адамды ар дайым социум менен байланыштуу карайт. Анткени анын

адамдыгы, Мени коомдо калыптанат жана ал үчүн өзүнүн жеке эмгеги талап кылынарын белгилейт. И.Раззаков айтат: “Биздин жетекчи кадрлардын ар дайым эсинде болуш керек, өсүп жаткан чарбалык жана маданий жактан куруудагы милдеттерди ийгиликтүү ишке ашырууда бардык жумушчулардан өзүнүн идеялык-теориялык деңгээлин жогорулатуунун үстүндө талбастан, системалуу иштөөсүн талап кылат” [1.144-б].

2000-жылдын 2-июнь күнү Кыргыз Республикасынын тунгуч Президенти А.Акаев И.Раззаковдун сөөгүн Кыргызстанга алып келип кайрадан жерге берип жатканда: “Исхак Раззаковдун тутунган туусу – чындык, таянган тоосу – эли болгон. Ал тууралуу “Коомчудук сен жана мен. Эгер сен чынчыл болсоң, мен чынчыл болсом, коомубуз таза болот” деп калтырган” – деп айтат. И.Раззаков коомдун бакубат болушу ар бир жеке индивидке байланыштуу экендигин белгилеп, жекелик менен жалпылыктын диалектикалык байланышын аңдап билген улуттук лидер эле. Акыркы айткан сөзүбүздү тастыктоо иретинде ал жөнүдө жазылган пикирлердин бирине токтоло кетели. Белгилүү тарыхчы К.Молдокасымов «Улут лидеринин сапаттары жана сабактары» деген макаласында минтип айтат: «Чындыгында Исхак Раззаковдон Журт атасы, Улуттун чыныгы лидери болууга татыктуу бардык сапаттарды жана касиеттерди Жараткан эч аябаптыр. Жаркылдаган өң келбети, ар тараптуу терең билими, даанышмандыгы, элдин тилегин, мүдөөсүн жөнөкөй тил, нукура чечендик менен жеткире билдириши, өткүрлүгү, өтө жөнөкөйлүгү, жан дүйнөсүнүн тазалыгы, өзгөчө мекенчилдиги, келечекти көрө билген көсөмдүгү, калыстыгы элге шык берип, ишенимин арттырып артынан ээрчиге алышы, айтор, Улуу лидерлерге кандай касиет болсо анда бардыгы бар эле» [3.82-83-б].

Исхак Разаков коомдук турмушта лидерлик сапаттарга ээ болуу менен эле чектелбестен жашоого карата да философиялык ой жүгүрткөн инсан болгон. Ал минтип жазат: “Өмүр - айтканынан кайтпаган өжөр нерсе, өлүм болсо – таш боор. Туулган соң өлүмгө өкүм кылынасың. А бирок өлбөстүккө жетишүүнүн аргасы бар бекен? Бар. Ал – эмгек. Адамды өлбөс кыла турган бир гана нерсе – анын жасаган эмгеги” [1.227-б]. Бул ой жүгүртүүсүндө И.Раззаков адам жашоосунун маңызы эмгекте, жеке инсандык тазалыкта экендигин белгилейт жана ар бирибиз таза болсок биз жашап жаткан коом да таза болоруна ишенет жана баарыбызды ошого чакырып жатат.

Ошентип, Исхак Раззаков бир эле кыргыз элинде эмгек жасабастан бүтүндөй Борбордук Азия мамлекеттеринде таанылган инсан катары тарыхта кала берди: ал Тажикстанда балдар үйүндө тарбияланып, ал жердин кулуну катары таанылса, Өзбекистанда көп жылдар бою мамлекеттик кызматтарды аркалап элдин кадыр баркына ээ болду. Бул сөзүбүздү С.Караевдин “өзбек элинин кыргыз уулу” деп берген баалоосу менен тастыктоого болот. И.Раззаков күндөлүгүндө: “Мен эмне иштеп, эмне бүтүрдүм? Ким үчүн эмне кылды? Эл калыс...” – деп жазып калтырган. Ооба, чындыгында эл калыс, узак убакыттар өткөнүнө карабастан, кыргыз эли анын эмгегин баалап, анын сөөгүн өз мекенине алып келип коюп, анын өтүнүчүн аткарды. Акырында айтаарыбыз, ушундай инсандарды убакыт өткөндөн кийин эмес, убагында баалай билсек жана аны менен сыймыктана жүрсөк. Сыймыгы болгон элдин тарыхый жолу да узак болоору шексиз.

Адабияттар:

1. Раззаков И.: Жизнь, отданная народу: Сб. док. и материалов / Сост. С.Р.Жумалиев и др. Б.: “Шам”, 2000. – 300 с
2. Улуу инсан. Эскерүүлөр. – Б.: “Учкун”, 1996. – 280 б.
3. ИсхакРаззаков – Кыргызстандынзалкаруулу. Илимийдокладдар, макалалар, эсерүүлөр. – Б.: «Турар», 2010. – 340 б.